
Wiedza finansowa a świadomość ryzyka towarzyszącego decyzjom emerytalnym Polaków w świetle wyników badań własnych

Celem artykułu jest diagnoza poziomu wiedzy Polaków w obszarze zagadnień emerytalnych oraz ocena świadomości ryzyka, które towarzyszy podejmowanym przez nich decyzjom emerytalnym. W ramach hipotezy badawczej przyjęto, że im wyższy poziom wiedzy Polaków w obszarze zagadnień emerytalnych, tym bardziej są świadomi ryzyka, które towarzyszy podejmowanym przez nich decyzjom emerytalnym. Osiągnięciu wyznaczonego celu oraz weryfikacji postawionej hipotezy podporządkowano układ artykułu oraz wykorzystane metody badawcze, obejmujące: krytyczną analizę literatury przedmiotu, metody statystyczne, opisowe oraz metodę sondażu diagnostycznego. Niezbędne do dokonania analiz dane empiryczne pochodzą z ogólnopolskich badań ankietowych zrealizowanych we wrześniu 2019 r. metodą CAWI (*Computer Assisted Web Interview*) na reprezentatywnej próbie 818 osób. Analiza i interpretacja zebranego materiału badawczego pozwoliły na potwierdzenie przyjętej hipotezy badawczej.

Słowa kluczowe: decyzje emerytalne, emerytura, planowanie emerytalne, świadomość emerytalna, wiedza finansowa

Otrzymano: 15.10.2019

Zaakceptowano po recenzjach: 6.05.2020

DOI: 10.32088/0000_16

Wstęp

Niekorzystna sytuacja demograficzna w Polsce, którą obrazują m.in. jeden z najniższych wskaźników dzietności w Europie oraz bardzo szybkie tempo starzenia się społeczeństwa, powoduje, że świadczenia emerytalne wypłacane z obowiązkowej części systemu emerytalnego nie będą zaspokajały wszystkich potrzeb osób w wieku poprodukcyjnym. Dowodzą tego liczne prognozy wskazujące na przewidywany istotny spadek stóp zastąpienia z części bazowej powszechnego systemu emerytalnego¹. Według różnych szacunków wskaźnik ten w 2060 r. będzie kształtował się na poziomie ok. 30 proc. Polska uzyskała jeden z najgorszych wyników w rankingu krajów zrzeszonych w Organizacji Współpracy Gospodarczej i Rozwoju (OECD), niżej sklasyfikowano tylko Meksyk, gdzie stopa zastąpienia ma wynieść 26,4 proc. Coraz bardziej realne staje się ryzyko wykluczenia emerytalnego, rozumianego jako całkowite lub częściowe pozbawienie środków finansowych jednostek po osiągnięciu wieku emerytalnego². Ten rodzaj wykluczenia może mieć przyczyny zarówno egzogenne, jak i endogenne. Przyczyny egzogenne wynikają z czynników niezależnych od jednostki. Natomiast do przyczyn endogennych zalicza się niechęć do gromadzenia dodatkowych oszczędności emerytalnych, a także niską świadomość konieczności zabezpieczenia emerytalnego. Ze względu na skalę i możliwe konsekwencje w sferze społecznej i ekonomicznej, jakie wiążą się ze zbyt niską świadomością jednostek dotyczącą ryzyka towarzyszącego decyzjom emerytalnym, zagadnienie to wydaje się ze wszech miar warte poddawania badaniom naukowym czy analizom eksperckim, w szczególności zmierzającym do zdiagnozowania problemu, ustalenia przyczyn oraz poszukiwania sposobów jego rozwiązania.

W kontekście powyższych rozważań sformułowano cel artykułu, którym jest diagnoza poziomu wiedzy Polaków w obszarze zagadnień emerytalnych oraz ocena świadomości ryzyka towarzyszącego podejmowanym przez nich decyzjom emerytalnym. Realizacji tak wyznaczonego celu ma sprzyjać sformułowanie odpowiedzi na poniższe pytania badawcze:

- 1) Jakie są oczekiwania Polaków co do wysokości przyszłej emerytury?
- 2) Czy zdaniem Polaków emerytura gwarantowana przez państwo pozwoli im godnie żyć po osiągnięciu wieku emerytalnego?
- 3) Czy badani kiedykolwiek próbowali dowiedzieć się/wyliczyć, ile kapitału powinni zgromadzić, aby otrzymane świadczenie emerytalne było dla nich satysfakcjonujące?
- 4) Ilu Polaków opracowało plan oszczędzania na swoją przyszłą emeryturę i gromadzi dodatkowe środki na cele emerytalne?
- 5) Jaki jest poziom wiedzy Polaków w obszarze zagadnień emerytalnych?

1 *Pensions at a Glance 2017: OECD and G20 Indicators*, Paris 2017; *The 2018 Ageing Report. Economic and Budgetary Projections for the 28 EU Member States (2016–2070)*, Luxembourg 2018, https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/economy-finance/ip079_en.pdf (17.02.2020).

2 O. Kondzielnik, K. Majka, *Ryzyko wykluczenia emerytalnego pokolenia Y*, „Rozprawy Ubezpieczeniowe. Konsument na rynku usług finansowych” 2019, nr 1 (31), s. 88.

- 6) Czy osoby, które opracowały i realizują plan oszczędzania na swoją przyszłą emeryturę, charakteryzują się wyższym poziomem wiedzy w obszarze zagadnień emerytalnych?

Ze względu na przyjęty cel sformułowano hipotezę badawczą w brzmieniu: im wyższy poziom wiedzy Polaków w obszarze zagadnień emerytalnych, tym bardziej są świadomi ryzyka, które towarzyszy podejmowanym przez nich decyzjom emerytalnym.

Przyjęte zadanie zdeterminowało strukturę i treść artykułu oraz wykorzystane metody badawcze, wśród których znalazły się: krytyczna analiza literatury przedmiotu, metody statystyczne, opisowe oraz metoda sondażu diagnostycznego. Niezbędne do dokonania analiz dane empiryczne pochodzą z ogólnopolskich badań ankietowych zrealizowanych przez autorkę we wrześniu 2019 r. metodą CAWI (*Computer Assisted Web Interview*) na reprezentatywnej próbie 818 Polaków. Wnioski zawarte w ostatniej części opracowania są konsekwencją zastosowania dedukcji jako metody wnioskowania logicznego.

Istota, przyczyny i skutki niewłaściwych decyzji emerytalnych

W literaturze przedmiotu system emerytalny z perspektywy jednostki definiowany jest jako narzędzie alokacji dochodu czy wygładzania konsumpcji w cyklu jej życia³. Sprawność jego funkcjonowania determinują zarówno decyzje emerytalne podejmowane przez państwo, dotyczące konstrukcji i zasad funkcjonowania systemu emerytalnego, jak i indywidualne decyzje emerytalne. Wśród tych ostatnich Filip Chybalski wymienia decyzje: o zakresie uczestnictwa w dobrowolnym systemie emerytalnym, o formie oszczędzania (jakie produkty emerytalne wybrać, jaki poziom ryzyka inwestycyjnego zaakceptować), o wyborze instytucji finansowej oferującej produkty emerytalne, o stopie oszczędności w dobrowolnym systemie emerytalnym, o długości okresu oszczędzania, obejmujące decyzję o rozpoczęciu i zaprzestaniu oszczędzania, czy o formie konsumpcji zgromadzonego kapitału emerytalnego⁴.

Od trafności decyzji emerytalnych zależy skuteczność zabezpieczenia przed ryzykiem starości w aspekcie indywidualnym i ogólnospołecznym. Ryzyko starości zaliczane jest do kategorii ryzyka osobowego, które oznacza możliwość straty dochodu lub majątku w rezultacie zdarzenia polegającego na utracie zdolności do osiągnięcia dochodu. Starość jako ryzyko należy zatem rozumieć w tym sensie, że wiąże się ono z ustaniem zatrudnienia, a tym samym utratą dochodów z pracy. Według Tomasza Jedyńaka ryzyko starości odnosi się do sytuacji, kiedy poziom życia jednostki, która zaprzestała aktywności zawodowej

3 N. Barr, P. Diamond, *The Economics of Pensions*, „Oxford Review of Economic Policy” 2006, 22 (1), s. 16; D. Blake, *Pension Economics*, 2006, s. 1; M. Góra, *System emerytalny*, Warszawa 2003, s. 19.

4 F. Chybalski, *Problem racjonalności w decyzjach emerytalnych. Rozważania teoretyczne*, „Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu” 2012, nr 262, s. 67–68.

i rozpoczęła pobieranie świadczeń emerytalnych, ulega istotnemu pogorszeniu⁵. Wobec tego jest ono związane z uzyskaniem stopy zastąpienia niższej niż oczekiwana.

Decyzje emerytalne podejmowane przez jednostki dotyczą obowiązkowej i dobrowolnej części systemu emerytalnego. W pierwszym przypadku możliwości wyboru są ograniczone, a produkt wystandaryzowany, co jest związane z obowiązkowością bazowych systemów emerytalnych, zasadą solidarności i sprawiedliwości społecznej. Zasada solidarności w systemie emerytalnym odnosi się przede wszystkim do zasad finansowania i wysokości składki emerytalnej, a zasada sprawiedliwości do formuł, wedle których oblicza się wysokość świadczeń emerytalnych⁶. W ten sposób osiągnięta jest powszechność, a jednocześnie dochodzi do minimalizacji kosztów i ryzyka popełnienia błędu przez jednostki charakteryzujące się brakiem przezorności czy niską świadomością emerytalną. Niemniej jednak należy zwrócić uwagę na występowanie problemu rozbudowanej szarej strefy⁷. Osoby pracujące i nieujawniające całości swoich dochodów są pozbawione możliwości wpłacania składek ubezpieczeniowych do powszechnego systemu ubezpieczeń społecznych w wysokości pozwalającej na otrzymanie w przyszłości godnego świadczenia emerytalnego. Poza tym może pojawić się problem niewystarczającej liczby przepracowanych lat, czyli okresów składkowych uprawniających do otrzymania emerytury minimalnej. Według prognozy Instytutu Prognoz i Analiz Gospodarczych w 2019 r. 17,2 proc. produktu krajowego brutto zostanie wytworzone w szarej strefie gospodarczej⁸. Z kolei z danych Głównego Urzędu Statystycznego wynika, że szara strefa w Polsce zatrudnia 5,4 proc. pracujących. W 2017 r. ostatnio wykonywana praca nierejestrowana była główną pracą 420 tys. osób, natomiast 460 tys. pracujących w szarej strefie traktowało tę pracę jako dodatkową⁹. Osoby, które decydują się na zatrudnienie w szarej strefie, mniej lub bardziej świadomie podejmują decyzję o nieuiszczaniu składek emerytalnych, a tym samym o wysokości swojej emerytury wypłacanej w przyszłości z części obowiązkowej systemu emerytalnego.

Ryzyko błędnej decyzji emerytalnej jest znacznie wyższe w dobrowolnej części systemu emerytalnego, poczynając od pytania o to, czy w ogóle gromadzić dodatkowe środki na cele emerytalne i w jakiej wysokości, przez wybór produktu inwestycyjnego i jego parametrów aż po decyzję, której instytucji finansowej powierzyć swoje oszczędności.

Na decyzje emerytalne można spojrzeć również w perspektywie funkcji cyklu życia jednostki, gdzie należy wskazać dwa zasadnicze okresy rozdzielone osiągnięciem przez nią wieku emerytalnego, tj. okres akumulacji i dekulacji oszczędności z myślą o późniejszej emeryturze¹⁰. W pierwszej fazie ryzyko starości przejawia się tym, że dana osoba z różnych względów

5 T. Jedynak, *Ryzyko starości a dodatkowy system emerytalny w Polsce*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie” 2017, nr 8 (956), s. 7.

6 E. Cichowicz, J. Rutecka-Góra, *Świadomość Polaków dotycząca dodatkowego oszczędzania na starość – próba oceny oraz identyfikacji niezbędnych działań*, „Problemy Polityki Społecznej. Studia i Dyskusje” 2017, nr 38 (3), s. 101.

7 A. Alińska, *Problem wykluczenia finansowego w Polsce*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego” 2011, nr 76, s. 15.

8 J. Fundowicz, K. Łapiński i in., *Szara strefa 2019*, Warszawa 2019, s. 5.

9 *Praca nierejestrowana w Polsce w 2017 r.*, Warszawa 2019, s. 13–14.

10 M. Szczepański, *Zarządzanie ryzykiem długowieczności w polskim systemie emerytalnym*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego” 2014, nr 802, s. 736.

(np. z powodu braku świadomości, niskich dochodów, nieumiejętnego zarządzania budżetem domowym) nie podejmuje właściwych decyzji emerytalnych i nie gromadzi wystarczających oszczędności emerytalnych. Fazę drugą należy podzielić na dwa podokresy – przed osiągnięciem wieku średniego przeciętnego trwania życia i po nim. Ryzyko starości może urzeczywistnić się tym, że zgromadzone oszczędności są zbyt małe i nie pozwalają seniorowi żyć na godnym, zadowalającym go poziomie. Ponadto u osób żyjących dłużej, niż oczekiwano, do ryzyka niskiego dochodu (np. niski poziom świadczeń emerytalnych oferowanych przez publiczny system emerytalny) dochodzi jeszcze ryzyko wyczerpania dodatkowych zasobów emerytalnych zgromadzonych na starość (np. w pracowniczym czy indywidualnym programie emerytalnym, w innych formach oszczędności z wyłączeniem tych, które są oferowane w formie renty dożywotniej), czyli realizacja indywidualnego ryzyka długowieczności¹¹.

Przegląd literatury przedmiotu dostarcza wielu wyników badań, których autorzy poszukują odpowiedzi na pytanie o przyczyny niewłaściwych decyzji emerytalnych, objawiających się głównie brakiem oszczędności emerytalnych lub ich niedostateczną ilością, a tym samym niskim świadczeniem emerytalnym, które nie pozwala na zaspokojenie potrzeb emeryta na satysfakcjonującym go poziomie. Najczęściej wskazywanymi czynnikami odpowiedzialnymi za taki stan rzeczy są: czynniki ekonomiczne (m.in. niskie dochody bieżące), psychologiczne (np. brak skłonności do oszczędzania, samokontroli, lęk emerytalny), niski poziom wiedzy i umiejętności finansowych czy nieumiejętność zarządzania finansami osobistymi, w tym planowania emerytalnego¹².

Wśród czynników decydujących o jakości decyzji emerytalnych jednostki znalazła się wiedza finansowa (*financial knowledge*) ściśle związana z pojęciem edukacji finansowej. Definiuje się ją jako proces, w którym członkowie gospodarstw domowych poprzez poprawę zrozumienia istoty produktów oraz usług finansowych dokonują świadomych wyborów, unikając tym samym pułapek, a jednocześnie mają wiedzę, gdzie udać się po pomoc, by podjąć inne działania służące poprawie bieżącej i przyszłej kondycji finansowej¹³. W literaturze przedmiotu często pojawia się anglojęzyczny termin *financial literacy*, definiowany przez The National Financial Educators Council jako zestaw umiejętności, który reprezentuje połączenie wiedzy, postaw i zachowań związanych z podejmowanymi decyzjami finansowymi prowadzącymi do dobrej kondycji finansowej (*financial wellness*)¹⁴.

¹¹ *Ibidem*.

¹² Zob. E. Marcinkiewicz, *Uwarunkowania rozwoju dobrowolnych programów emerytalnych. Perspektywa makro- i mikroekonomiczna*, Łódź 2018; *Wiedza i postawy wobec ubezpieczeń społecznych. Raport z badań*, Warszawa 2016; J. Czapiński, M. Góra, *Świadomość emerytalna Polaków. Raport z badania ilościowego*, Warszawa 2016; P. Kowalczyk-Rólczyńska, *Czynniki warunkujące posiadanie dobrowolnych oszczędności emerytalnych przez gospodarstwa domowe w Polsce*, „Wiadomości Ubezpieczeniowe” 2017, nr 2, s. 41–57; A. Olechnowicz, *Podjęcie decyzji o oszczędzaniu długookresowym – perspektywa ekonomiczna i behawioralna*, „Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu” 2018, nr 528, s. 164–172; K.A. Neukam, D.A. Hershey, *Financial inhibition, financial activation, and saving for retirement*, „Financial Services Review” 2003, 12(1), s. 19–37.

¹³ M. Musiał, B. Świecka, *Analiza wiedzy i umiejętności finansowych młodego pokolenia*, „Acta Universitatis Lodzianis. Folia Oeconomica” 2016, nr 6 (326), s. 207.

¹⁴ *National Financial Capability Strategy. Raising Nationwide Financial Capabilities: A Review of Recommended Strategies*, 2016, s. 1, https://www.financialeducatorsCouncil.org/wp-content/uploads/2016/11/National_Financial_Capability_Strategy_Whitepaper.pdf (17.02.2020).

Wiedza i umiejętności finansowe są niezbędnymi elementami wpływającymi na wykształcenie pozytywnych nawyków potrzebnych do efektywnego zarządzania środkami finansowymi.

Poziom wiedzy i umiejętności finansowych jest skorelowany dodatnio ze skłonnością do oszczędzania, czego dowodzą wyniki badań np. Annamarii Lusardi, Olivii Mitchell¹⁵ czy Jamesa Banksa, Cormaca O’Dea, Zoë Oldfield¹⁶. Niestety w wielu krajach nie należy on do najwyższych, choć wygląda różnie w zależności od regionu świata¹⁷. Prawdopodobnie ta prowadzi do wniosku, zgodnie z którym na poziom dodatkowych oszczędności można wpływać przez działania informacyjne oraz odpowiednio ukierunkowaną kompleksową edukację finansową¹⁸.

Szczególną wiedzą finansową jest wiedza na temat funkcjonowania urządzeń ubezpieczenia emerytalnego, a także własnych potrzeb emerytalnych i o sposobach ich zaspokajania, określana jako świadomość emerytalna¹⁹. Daje ona podstawę dokonywania celowych wyborów wpływających na jakość przyszłości emerytalnej.

Wśród czynników decydujących o jakości decyzji emerytalnych jednostki znalazła się również umiejętność zarządzania finansami osobistymi, w tym planowania emerytalnego, które oznacza proces umożliwiający optymalne wykorzystanie posiadanych środków finansowych do realizacji i osiągania celów życiowych. Inaczej mówiąc, planowanie finansowe to takie zarządzanie własnymi pieniędzmi, które pozwala na osiągnięcie swobody i niezależności finansowej²⁰. Według Krzysztofa Waliszewskiego proces planowania finansowego przebiega w kilku etapach²¹:

- 1) ocena sytuacji finansowej gospodarstwa domowego;
- 2) określenie celów finansowych i pozafinansowych gospodarstwa domowego;
- 3) określenie możliwości oszczędzania, inwestowania, ubezpieczenia i kredytowania gospodarstwa domowego poprzez zebranie odpowiednich informacji, ich analizę i ocenę pod względem korzyści, kosztów oraz poziomu ryzyka;
- 4) tworzenie planu finansowego, z którego będzie wynikać, jak osiągać swoje cele przy wykorzystaniu dostępnych środków;
- 5) wykonanie planu finansowego samodzielnie lub z wykorzystaniem podmiotów zewnętrznych;
- 6) monitorowanie procesu wykonawczego, ocena jego wykonania i weryfikacja planu finansowego.

15 A. Lusardi, O.S. Mitchell, *Financial Literacy and Retirement Preparedness: Evidence and Implications for Financial Education*, „Business Economics” 2007, Vol. 42, No. 1, s. 35–44.

16 J. Banks, C. O’Dea, Z. Oldfield, *Cognitive Function, Numeracy and Retirement Saving Trajectories*, „The Economic Journal” 2010, Vol. 120, No. 548, s. F381–F410.

17 A. Lusardi, O.S. Mitchell, *Financial Literacy Around the World: an Overview*, „Journal of Pension Economics & Finance” 2011, 10 (4), s. 497–508; F.A. Messy, A. Atkinson, *Measuring Financial Literacy*, „OECD Working Papers on Finance, Insurance and Private Pensions” 2012, No. 15.

18 T. Jedynek, *Pracownicze plany kapitałowe jako instrument mobilizacji dodatkowych oszczędności emerytalnych w Polsce*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie” 2019, nr 2 (980), s. 124.

19 A. Klimkiewicz, *Czynniki wspierające powstawanie i rozwój świadomości emerytalnej jako instrumentu pobudzania indywidualnej zapobiegliwości o przyszłość emerytalną*, „Annales. Etyka w życiu gospodarczym” 2012, vol. 15, nr 1, s. 92–93.

20 M. Frasyniuk-Pietrzyk, M. Walczak-Gańko, *Świadomość potrzeby planowania emerytalnego*, „Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu” 2016, nr 437, s. 145.

21 K. Waliszewski, *Doradztwo finansowe w Polsce*, Warszawa 2010.

Opracowanie planu finansowego ułatwia osiągnięcie celów finansowych, w tym emerytalnych. Plan ten ukazuje dążenie do osiągnięcia celu oraz punkt, w którym aktualnie znajduje się dana jednostka²². Osoby, które mają dobrze przygotowany plan emerytalny, są świadome następstw podejmowanych decyzji i jednocześnie są konsekwentne i bardziej racjonalne w działaniu. Tezie tej dowodzą wyniki badań prowadzonych w tym zakresie²³.

Niewłaściwe decyzje emerytalne mogą nieść za sobą poważne skutki zarówno dla jednostki, jak i ogółu społeczeństwa. Jednym z nich jest znaczne pogorszenie standardu życia po osiągnięciu wieku emerytalnego, a wręcz pojawienie się problemu ubóstwa czy wykluczenia społecznego. Ubóstwo rozumiane jest tu jako brak dostatecznych środków materialnych oraz kojarzone z kwestiami dochodowymi, zaś pojęcie wykluczenia społecznego to kategoria szersza, definiowana za Narodową Strategią Integracji Społecznej jako sytuacja uniemożliwiająca lub znacznie utrudniająca jednostce lub grupie zgodne z prawem pełnienie ról społecznych, korzystanie z dóbr publicznych i infrastruktury społecznej, gromadzenie zasobów i zdobywanie dochodów w godny sposób²⁴. Warto jednak zaznaczyć, że współcześnie w zależności od przyjętych interpretacji wykluczenie społeczne może być zarówno przyczyną, jak i skutkiem biedy – jedno pojęcie może zawierać się w drugim bądź mogą częściowo na siebie zachodzić²⁵. Problem ubóstwa i wykluczenia społecznego może dotyczyć wszystkich grup społecznych wyróżnionych ze względu na wiek, jeżeli jednak będzie się on odnosił wyłącznie do osób, które osiągnęły wiek emerytalny, można mówić o wykluczeniu emerytalnym. To ostatnie pojęcie definiowane jest w literaturze przedmiotu jako całkowite lub częściowe pozbawienie środków finansowych po osiągnięciu wieku emerytalnego²⁶ i w znacznej mierze stanowi skutek niewłaściwych decyzji emerytalnych pozostających w gestii państwa i jednostki.

Metodyka i wyniki badań własnych

Realizacja sformułowanego we wstępie opracowania celu badawczego wymaga przyjęcia określonych metod badawczych. We wrześniu 2019 r. autorka artykułu we współpracy z Agencją Badań Rynku i Opinii SW Research zrealizowała własne badania sondażowe, podczas których posłużono się metodą CAWI (*Computer Assisted Web Interview*). Zostały przeprowadzone na reprezentatywnej próbie 818 Polaków. Otrzymane wyniki skorygowano wagami analitycznymi do populacji mieszkańców Polski zapewniającymi

22 A. Samsel, *Planowanie jako element zarządzania budżetem gospodarstw domowych*, „Rozprawy Ubezpieczeniowe. Konsument na rynku usług finansowych” 2019, nr 31, s. 60.

23 A. Lusardi, O.S. Mitchell, *Baby Boomer Retirement Security: The Role of Planning, Financial Literacy, and Housing Wealth*, „Journal of Monetary Economics” 2007, No. 54, s. 205–224; M.C.J. van Rooij, A. Lusardi, R.J.M. Alessie, *Financial literacy and retirement planning in the Netherlands*, „Journal of Economic Psychology” 2011, No. 32, s. 593–608.

24 *Narodowa Strategia Integracji Społecznej*, Warszawa 2004, s. 20.

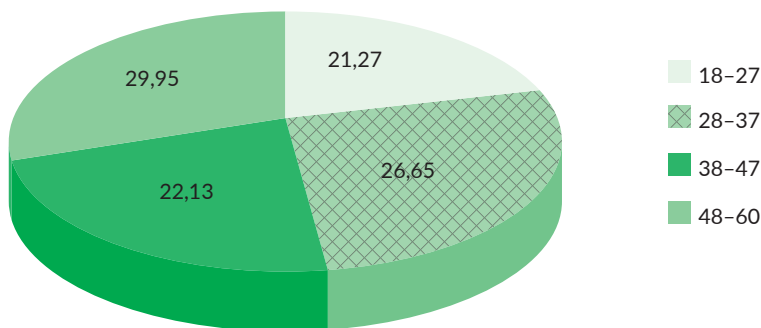
25 P. Kubicki, *Ubóstwo i wykluczenie społeczne osób starszych*, Warszawa 2010, s. 3.

26 O. Kondzielnik, K. Majka, *op. cit.*, s. 88.

reprezentatywność ze względu na płeć, kategorie wiekowe, klasę wielkości miejsca zamieszkania i wykształcenie.

Pierwszym z parametrów charakteryzujących próbę badawczą była płeć. Kobiety stanowiły 51,59 proc. badanej populacji, a mężczyźni 48,41 proc. Ważne dla późniejszej analizy mogą okazać się informacje dotyczące wieku respondentów, przy czym należy podkreślić, że ankieta została skierowana wyłącznie do osób będących w wieku produkcyjnym. Kwestionariusz wypełniły 174 osoby do 27 roku życia, 218 w wieku 28–37, 181 ankietowanych znalazło się w przedziale 38–47, a 245 badanych wskazało, że mają 48 lat i więcej, ale maksymalnie 60 lat. Szczegółowy rozkład próby badawczej według kategorii wieku przedstawiono na rysunku 1. Rozważając wykształcenie, najmniej ankietowanych (2,08 proc.) wskazało, iż ma wykształcenie podstawowe lub gimnazjalne, 5,99 proc. – zasadnicze zawodowe, 45,48 proc. – średnie i 46,45 proc. – wyższe.

Rysunek 1. Ankietowani wg wieku (w %)

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników przeprowadzonej ankiety

Czwartym z parametrów opisujących próbę badawczą było miejsce zamieszkania. Najwięcej respondentów (41,08 proc.) zadeklarowało, że mieszka na wsi, a nieco ponad jedna piąta (20,66 proc.) wskazała na miasto od 20 do 99 tys. mieszkańców. Z największych miast, tj. powyżej 500 tys. mieszkańców, pochodziło 11,86 proc. badanych, zaś z małych (do 20 tys. mieszkańców) oraz dużych (200–499 tys.) miast odpowiednio po 9,29 proc. Najmniej liczną grupę badanej populacji stanowili reprezentanci miast o liczbie mieszkańców od 100 do 199 tys.

Biorąc pod uwagę wysokość miesięcznego dochodu netto, 6,73 proc. respondentów zarabia poniżej 1000 zł, 19,93 proc. ankietowanych zadeklarowało, iż ich dochody mieszczą się w przedziale 1001–2000 zł, z kolei 22,49 proc. badanych osiąga miesięczny dochód na poziomie 2001–3000 zł, 18,34 proc. populacji wskazało na wynagrodzenie od 3001 do 5000 zł, a 64 ankietowanych (7,82 proc.) odpowiedziało, że ich zarobki przekraczają 5000 zł miesięcznie. Niestety 24,69 proc. respondentów odmówiło udzielenia odpowiedzi na pytanie o wysokość dochodów.

W pierwszej części ankiety respondenci odpowiadali na pytania dotyczące oczekiwań wobec przyszłej emerytury oraz podejmowanych przez nich decyzji emerytalnych.

Bardzo interesujących wniosków dostarcza analiza odpowiedzi na pytanie: „Jakiej wysokości emerytura (kwota netto) pozwalałaby ci godnie żyć po osiągnięciu wieku emerytalnego?” oraz zestawienie uzyskanych wyników z danymi na temat wysokości wypłacanych obecnie świadczeń emerytalnych przez Zakład Ubezpieczeń Społecznych (ZUS) (tabela 1). Najczęściej wskazywanymi przez ankietowanych kwotami były wartości z przedziału 2800,01–3200,00 zł (19,95 proc.) oraz 2400,01–2800 zł (18,70 proc.). Dla 110 spośród 818 ankietowanych „godna emerytura” to nieco ponad 2000 zł netto, podczas gdy dla 100 osób (12,22 proc. badanej populacji) powinna ona wynosić ponad 4000 zł.

Tabela 1. Oczekiwana wysokość przyszłej emerytury a wysokości emerytur wypłacanych przez Zakład Ubezpieczeń Społecznych

Oczekiwana wysokość przyszłej emerytury (kwota netto)	Liczba wskazań	Odsetek wskazań	Wysokości emerytur wypłacanych przez ZUS		Odsetek
			kwota brutto	kwota netto	
do 1200 zł	8	0,98	do 1200 zł	do 1015,35 zł	8,60
1200,01–1600,00 zł	12	1,47	1200,01–1600,00 zł	1015,36–1338,35 zł	15,90
1600,01–2000,00 zł	55	6,72	1600,01–2000,00 zł	1338,36–1661,35 zł	21,00
2000,01–2400,00 zł	110	13,48	2000,01–2400,00 zł	1661,36–1984,35 zł	17,50
2400,01–2800,00 zł	153	18,70	2400,01–2800,00 zł	1984,36–2307,35 zł	12,10
2800,01–3200,00 zł	155	19,95	2800,01–3200,00 zł	2307,36–2630,35 zł	7,80
3200,01–3600,00 zł	84	10,27	3200,01–3600,00 zł	2630,36–2953,35 zł	5,10
3600,01–4000,00 zł	95	11,61	3600,01–4000,00 zł	2953,36–3276,35 zł	3,50
ponad 4000 zł	100	12,22	ponad 4000 zł	ponad 3276,35 zł	8,20
nie wiem/ trudno powiedzieć	46	5,62	inne		0,30

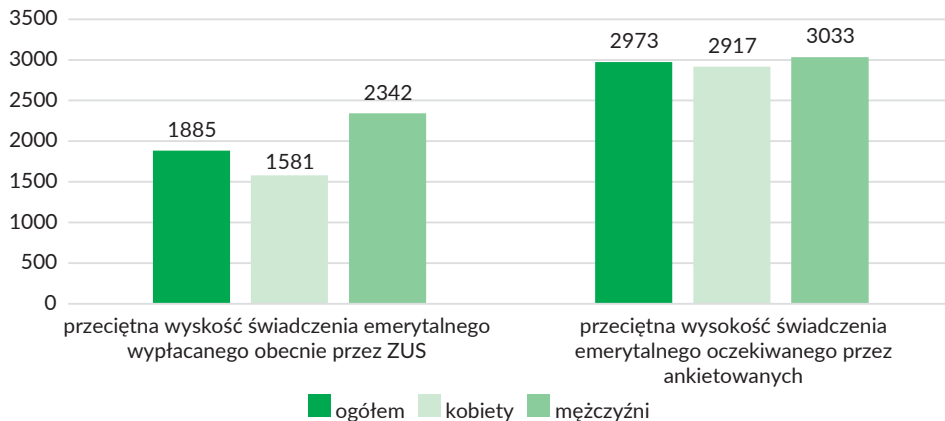
Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników przeprowadzonej ankiety oraz *Struktury wysokości świadczeń wypłacanych przez ZUS po waloryzacji w marcu 2019 roku*, Warszawa 2019, s. 9

Przeciętna wysokość emerytury wypłacanej miesięcznie przez Zakład Ubezpieczeń Społecznych w marcu 2019 r. wyniosła 2276,99 zł, tj. ok. 1885 zł netto. Na podstawie wyliczeń dla danych zebranych podczas badania ankietowego należy stwierdzić, iż Polacy oczekują przeciętnej wysokości emerytury wyższej aż o 1088 zł, tj. kwoty netto ok. 2973 zł.

Kobiety przeciętnie oczekują emerytury niższej niż mężczyźni – 2917 wobec 3033 zł (rysunek 2). Jednocześnie kobiety wykazały się dużo większym optymizmem, jako że liczą na świadczenie emerytalne wyższe od obecnie wypłacanej przeciętnej emerytury dla swojej grupy (1901,44 zł, czyli 1581 zł netto) aż o 1336 zł. W przypadku mężczyzn ta różnica wyniosła 691 zł (przy przeciętnej miesięcznej w wysokości 2843,06 zł, czyli 2342 zł netto)²⁷.

²⁷ *Struktura wysokości świadczeń wypłacanych przez ZUS po waloryzacji w marcu 2019 roku*, Warszawa 2019, s. 21.

Rysunek 2. Przeciętna oczekiwana wysokość przyszłej emerytury a przeciętna wysokość emerytur wypłacanych przez Zakład Ubezpieczeń Społecznych wg płci ankietowanych (w zł)

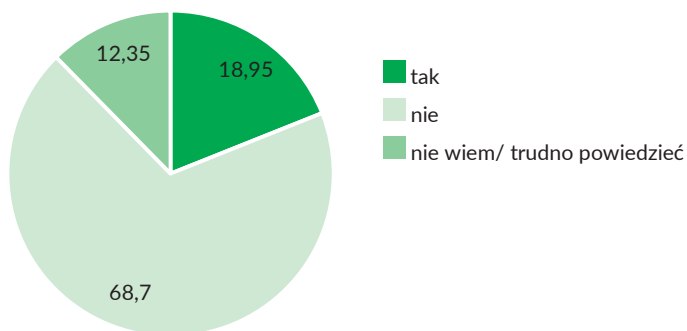

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników przeprowadzonej ankiety oraz *Struktury wysokości świadczeń wypłacanych przez ZUS po waloryzacji w marcu 2019 roku*, Warszawa 2019, s. 21

Zastanawiający jest fakt, iż w grupie respondentów, którzy oczekują emerytury z przedziału 2800,01–3200,00 zł, większość (62,5 proc.) obecnie zarabia miesięcznie nie więcej niż 3000 zł netto. Zakładając, że badani są świadomi prognoz dotyczących stopy zastąpienia w kolejnych latach i rozumieją istotę tego wskaźnika (świadczą o tym udzielone przez nich odpowiedzi), należałoby przyjąć, że gromadzą oni dodatkowe, poza obowiązkowymi filarami systemu emerytalnego, środki pieniężne. Weryfikacji tak postawionej tezy posłużą odpowiedzi na kolejne pytania.

Okazuje się, że większość ankietowanych (68,70 proc.) twierdzi, że emerytura gwarantowana przez państwo nie pozwoli im godnie żyć po osiągnięciu wieku emerytalnego (zob. rysunek 3).

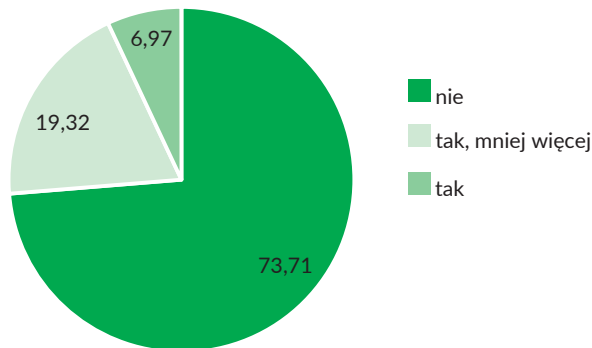
Rysunek 3. Rozkład odpowiedzi na pytanie: „Czy emerytura gwarantowana przez państwo pozwoli Ci godnie żyć po osiągnięciu wieku emerytalnego” (w %)

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników przeprowadzonej ankiety

Warto zauważyć, że znaczny odsetek badanych odpowiadających na to pytanie (12,35 proc.) nie potrafił jednoznacznie stwierdzić, czy emerytura gwarantowana przez państwo pozwoli im godnie żyć po osiągnięciu wieku emerytalnego. Stąd też wszyscy ankietowani zostali poproszeni o zadeklarowanie, czy kiedykolwiek próbowali dowiedzieć się lub wyliczyć, ile kapitału powinni zgromadzić, aby otrzymane świadczenie emerytalne było dla nich satysfakcjonujące, a uzyskane wyniki przedstawiono na rysunku 4.

Rysunek 4. Rozkład odpowiedzi na pytanie: „Czy kiedykolwiek próbowałeś(łaś) dowiedzieć się/wyliczyć, ile powinienś (powinnaś) zgromadzić kapitału, aby otrzymane świadczenie emerytalne było dla Ciebie satysfakcjonujące” (w %)

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników przeprowadzonej ankiety

Odpowiedzi twierdzącej udzieliło 26,29 proc. badanych, przy czym tylko 57 spośród 818 osób (tj. 6,97 proc.) zadeklarowało, że opracowało plan oszczędzania na swoją przyszłą emeryturę. Osoby, które udzieliły odpowiedzi przeczącej (73,71 proc.), dodatkowo zapytano o przyczyny braku aktywności w tym obszarze. Okazuje się, że 18,74 proc. z nich nie dostrzega potrzeby takich działań. Zatem w odniesieniu do tej grupy można stwierdzić, że są to osoby o niskiej świadomości emerytalnej, w wysokim stopniu narażone na ryzyko wykluczenia emerytalnego w przyszłości. Drugą wskazywaną przez ankietowanych przyczyną jest postrzeganie planowania emerytalnego jako zadania zbyt trudnego do wykonania (31,18 proc.). Ta liczna grupa osób powinna znaleźć się szczególnie w kręgu zainteresowania doradców emerytalnych, zarówno z sektora publicznego, jak i prywatnego. Wreszcie co drugi respondent (50,08 proc.) spośród tych, którzy odpowiedzieli, że nie próbowali dowiedzieć się, ile kapitału powinni zgromadzić, aby ich świadczenie emerytalne było satysfakcjonujące, zadeklarował, że robi to w przyszłości. Przyczyn zachowania osób z tej grupy można szukać w dorobku ekonomii behawioralnej. Richard H. Thaler i Hersh M. Shefrin²⁸ omawiają rozbieżność pomiędzy zamiarami a czynami. Istnieje pewna grupa ludzi, którzy prawdopodobnie zdają sobie sprawę, że

28 R.H. Thaler, H.M. Shefrin, *An Economic Theory of Self-Control*, „Journal of Political Economy” 1981, No. 89 (2), s. 392–406.

powinni więcej oszczędzać na emeryturę, ponadto deklarują taki zamiar, jednakże albo odkładają decyzję „na potem” (prokrastynacja), albo nie wiedzą, co mają zrobić, i nie podejmują żadnej decyzji, uznając, że „jakoś to będzie” (inercja, krótkowzroczność). Podejście takie dotyczy zwłaszcza zadań nieprzyjemnych, co w rezultacie oznacza odroczenie zmiany (np. decyzji o rozpoczęciu oszczędzania)²⁹.

Aby prawidłowo ocenić i zarządzać ryzykiem towarzyszącym decyzjom emerytalnym, należy posiadać wiedzę w zakresie funkcjonowania systemu emerytalnego. Nieznajomość istoty pewnych podstawowych zagadnień, jak np. system zdefiniowanej składki a zdefiniowanego świadczenia, system repartycyjny a kapitałowy, okresy składkowe, przeciętna oczekiwana długość trwania życia, staż pracy, wiek emerytalny, stopa zastąpienia itd., może bowiem sprawić, że oczekiwania co do wysokości emerytury okażą się nierealistyczne, „uśpią czujność” i podjęte decyzje emerytalne odnośnie gromadzenia oszczędności emerytalnych będą niewłaściwe.

By określić poziom wiedzy Polaków w obszarze zagadnień emerytalnych, w drugiej części ankiety poproszono respondentów o dokonanie oceny prawdziwości 10 stwierdzeń o różnym stopniu trudności. Uzyskane odpowiedzi zaprezentowano w tabeli 2.

Pierwsze stwierdzenie odnosiło się do roli Zakładu Ubezpieczeń Społecznych. Zdecydowana większość ankietowanych Polaków (82,15 proc.) uważa, że to właśnie ta państwowa instytucja decyduje o wysokości składek na ubezpieczenia społeczne. Takie mylne przekonanie może niekorzystnie wpływać na wizerunek ZUS, jako że to w znacznej mierze wysokość składek przesądza o wysokości wpływającego na konto bankowe wynagrodzenia netto. Ponadto może rodzić również niechęć do korzystania z usług doradców emerytalnych ZUS.

Inne warte uwagi stwierdzenie dotyczyło wiedzy na temat okresów składkowych i nieskładkowych. Okazuje się, że 76,53 proc. ankietowanych nie jest świadoma tego, iż zgodnie z polskimi przepisami okresy pobierania zasiłku chorobowego traktowane są jako okresy nieskładkowe przy ustalaniu prawa do emerytury oraz obliczaniu jej wysokości. Następstwem takiego myślenia może być poczucie rozczarowania co do wysokości naliczonego świadczenia emerytalnego, szczególnie u osób, które osiągnęły wiek emerytalny, przepracowały wiele lat, ale często przebywały na zwolnieniach lekarskich. Pozostając przy zagadnieniu składek rentowo-emerytalnych, należy stwierdzić, że jedynie co czwarty ankietowany (23,72 proc.) wie, że osobom pobierającym zasiłek macierzyński składki finansuje budżet państwa.

Dziewiąte stwierdzenie (zob. tabelę 2) miało na celu rozpoznanie rozumienia istoty procentu składanego, który jest bardzo ważny, gdyż pokazuje, jak istotne jest to, aby decyzję o rozpoczęciu gromadzenia oszczędności emerytalnych podjąć najwcześniej, jak to możliwe, nie odkładać jej na później. Jest to tym bardziej zasadne, że 62,26 proc. spośród osób wskazujących, że nie gromadzą dodatkowych oszczędności emerytalnych, zadeklarowało, że ma zamiar zacząć odkładać prywatne środki na cele emerytalne,

29 N. Brunhart, *Individual Financial Planning for Retirement: Empirical Insights from the Affluent Segment in Germany: Contributions to Economics*, 2008, s. 107.

ale w przyszłości. Niestety tylko 186 na 818 ankietowanych za poprawne uznało następujące stwierdzenie: „Kowalski odłożył 1000 zł na konto oszczędnościowe (oprocentowane 2 proc. rocznie), po 5 latach będzie tam ponad 1100 zł”.

Tabela 2. Ocena prawdziwości stwierdzeń dotyczących zagadnień emerytalnych, gdzie treść stwierdzenia oznaczona (P) jest prawdziwa, a (F) fałszywa

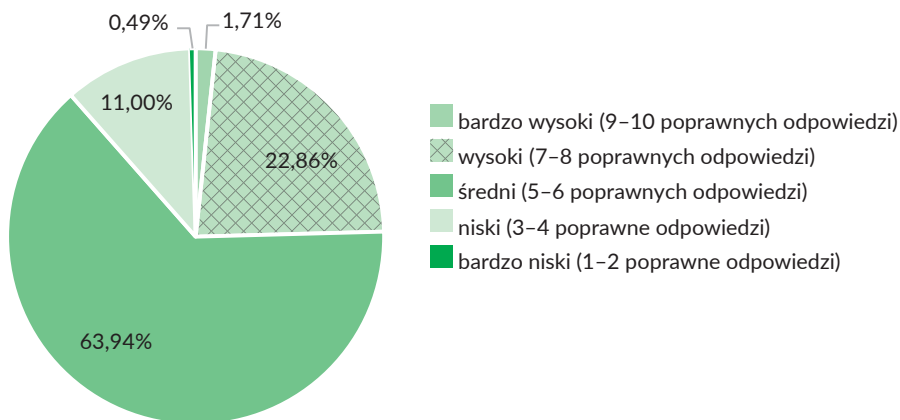
Lp.	Treść stwierdzenia	Poprawna odpowiedź		Niepoprawna odpowiedź	
		liczba wskazań	%	liczba wskazań	%
1.	Zakład Ubezpieczeń Społecznych nie decyduje o wysokości składek na ubezpieczenia społeczne. (P)	146	17,85	672	82,15
2.	Skorzystanie z „Ulgi na start” przez przedsiębiorcę rozpoczynającego działalność gospodarczą oznacza zwolnienie z płacenia składek do ZUS na ubezpieczenie emerytalne, rentowe, wypadkowe, chorobowe i zdrowotne. (F)	698	84,23	120	14,67
3.	Prognozowana stopa zastąpienia na poziomie 35 proc. oznacza, że w chwili przejścia na emeryturę jej wysokość będzie stanowiła 65 proc. ostatniego wynagrodzenia. (F)	737	90,10	81	9,90
4.	Okresy pobierania zasiłku chorobowego traktowane są jako okresy nieskładkowe przy ustalaniu prawa do emerytury oraz obliczaniu jej wysokości. (P)	192	23,47	626	76,53
5.	Osiągnięcie wieku emerytalnego uprawnia do otrzymania co najmniej minimalnej emerytury. (F)	570	69,68	248	30,32
6.	Kobieta i mężczyzna przeszli na emeryturę w wieku 65 lat, mają identyczny staż pracy i odprowadzili tyle samo składek emerytalnych, a zatem otrzymają identyczną emeryturę. (F)	693	84,72	125	15,28
7.	Składki emerytalno-rentowe osób pobierających zasiłek macierzyński finansuje budżet państwa. (P)	194	23,72	624	76,28
8.	Po śmierci Kowalskiego pozostające na jego koncie w ZUS środki dziedziczą żona i/lub dzieci. (F)	677	82,76	141	17,24
9.	Kowalski odłożył 1000 zł na konto oszczędnościowe (oprocentowane 2 proc. rocznie), po 5 latach będzie tam ponad 1100 zł. (P)	186	22,74	632	77,26
10.	Pracownicze plany kapitałowe (PPK) wiążą się z ostatnią reformą I filaru systemu emerytalnego. (F)	671	82,03	147	17,97

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników przeprowadzonej ankiety

Najprostszą okazała się ocena prawdziwości stwierdzenia dotyczącego „stopy zastąpienia”, można przyjąć, że ponad 90 proc. ankietowanych rozumie istotę tego wskaźnika. Zakładając, że Polakom są znane powszechnie dostępne prognozy ekspertów popularyzowane przez media, a mówiące, że w nadchodzących latach stopa zastąpienia będzie spadała do poziomu ok. 30 proc., tym bardziej zastanawiające jest, dlaczego świadomość ryzyka nie przekłada się na decyzje emerytalne odnoszące się do gromadzenia oszczędności we własnym zakresie.

Wskaźnik poziomu wiedzy finansowej z zakresu zagadnień dotyczących systemu emerytalnego, stanowiący średnią arytmetyczną dokonanych przez ankietowanych ocen prawdziwości stwierdzeń, wyniósł 5,82, czyli ukształtował się na średnim poziomie (rysunek 5).

Rysunek 5. Wskaźnik poziomu wiedzy finansowej Polaków w obszarze zagadnień emerytalnych

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników przeprowadzonej ankiety

Analizując dane na temat wiedzy emerytalnej Polaków w różnych przekrojach badanej populacji, należy stwierdzić, iż grupa respondentów (215 osób), którzy podjęli próbę dowiedzenia się lub wyliczenia, ile kapitału powinni zgromadzić, aby otrzymane świadczenie emerytalne było dla nich satysfakcjonujące, osiągnęła wyższe niż przeciętne wyniki. Najwyższy wskaźnik poziomu wiedzy finansowej w obszarze zagadnień emerytalnych na poziomie 6,2 uzyskały 52 osoby, które aktywnie zarządzając ryzykiem emerytalnym, opracowały i realizują plan oszczędzania na swoją przyszłą emeryturę. Można zatem stwierdzić, że wyższy poziom wiedzy w zakresie zagadnień emerytalnych sprzyja podejmowaniu właściwych decyzji emerytalnych.

Zakończenie

Wyniki przeprowadzonych badań pokazują, że oczekiwania Polaków co do wysokości przyszłej emerytury są wysokie, kształtują się na poziomie ok. 2973 zł miesięcznie netto. Kobiety wykazują się dużo większym optymizmem niż mężczyźni, jako że liczą one na świadczenie emerytalne wyższe aż o 1336 zł od obecnie wypłacanej przeciętnej emerytury dla populacji kobiet. W przypadku mężczyzn ta różnica wyniosła 691 zł. Większość (62,5 proc.) respondentów wskazała, że oczekuje emerytury z przedziału 2800,01–3200,00 zł, czyli w wysokości równej lub wyższej niż ich aktualne dochody. Dowodzi to opisaną w literaturze przedmiotu potrzebę wygładzania konsumpcji w okresie całego życia.

Jednocześnie zdecydowana większość ankietowanych (68,70 proc.) twierdzi, że emerytura gwarantowana przez państwo nie pozwoli im godnie żyć po osiągnięciu wieku emerytalnego. Należałoby więc przyjąć, że gromadzą oni dodatkowe oszczędności emerytalne.

Tymczasem okazuje się, że tylko 26,29 proc. badanych próbowało kiedykolwiek dowiedzieć się lub wyliczyć, ile kapitału powinni zgromadzić, aby otrzymane świadczenie emerytalne było dla nich satysfakcjonujące, ale tylko 57 spośród 818 osób (tj. 6,97 proc.) zadeklarowało, że opracowało i realizuje plan oszczędzania na swoją przyszłą emeryturę. Warto dodać, że ostatnia z wymienionych grup charakteryzuje się wyższym (6,02) niż przeciętny (5,82) dla badanej populacji poziomem wiedzy w zakresie zagadnień emerytalnych, co sprzyja podejmowaniu właściwych decyzji emerytalnych. Tym samym można przyjąć, iż postawiona we wstępie hipoteza badawcza została zweryfikowana.

Niewątpliwie jednym z narzędzi zapobiegania problemowi wykluczenia emerytalnego Polaków jest zakrojona na szeroką skalę edukacja. Powinna ona zmierzać do wzmocnienia świadomości konieczności gromadzenia dodatkowych oszczędności emerytalnych. Niemniej jednak sama wiedza na temat zabezpieczenia emerytalnego, a nawet deklarowane chęci oszczędzania nie są wystarczające. Podjęcie dobrych decyzji emerytalnych nie gwarantuje ich przestrzegania. Stąd też niezbędne są odpowiednie sposoby zobowiązania (a nawet przymusu), które przełożą świadomość i konieczność działania na konkretne czyny³⁰. Takim rozwiązaniem mogą okazać się wprowadzane od 2019 r. w Polsce pracownicze plany kapitałowe, przy których konstrukcji wykorzystano wzorem USA, Kanady czy Wielkiej Brytanii automatyczny zapis do pracowniczych programów emerytalnych (*automatic enrolment*)³¹. Ma on na celu ułatwić podejmowanie decyzji o uczestnictwie w dodatkowych programach zabezpieczeń emerytalnych dzięki zastosowaniu opisanego w ekonomii behawioralnej efektu *status quo*. Efekt ten polega na tym, że ludzie niechętnie zmieniają aktualny, zastany stan rzeczy, tym bardziej są oporni, im bardziej skomplikowana decyzja ma być podjęta, ze względu na trudności w oszacowaniu prawdopodobieństwa zysku i straty³². Niemniej jednak o skuteczności tego rozwiązania będzie można mówić dopiero w perspektywie kilkunastu lat.

³⁰ N. Brunhart, *op. cit.*, s. 110–111.

³¹ A. Olechnowicz, *op. cit.*, s. 165.

³² P. Zielonka, *Behawioralne aspekty inwestowania na rynku papierów wartościowych*, Warszawa 2008, s. 104.

dr Małgorzata Solarz
Uniwersytet Ekonomiczny we Wrocławiu
ORCID: 0000-0001-9538-0541

ŹRÓDŁA

- Alińska A., *Problem wykluczenia finansowego w Polsce*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego” 2011, nr 76.
- Banks J., O’Dea C., Oldfield Z., *Cognitive Function, Numeracy and Retirement Saving Trajectories*, „The Economic Journal” 2010, Vol. 120, No. 548.
- Barr N., Diamond P., *The Economics of Pensions*, „Oxford Review of Economics Policy” 2006, 22 (1).

- Blake D., *Pension Economics*, 2006.
- Brunhart N., *Individual Financial Planning for Retirement: Empirical Insights from the Affluent Segment in Germany: Contributions to Economics*, 2008.
- Chybalski F., *Problem racjonalności w decyzjach emerytalnych. Rozważania teoretyczne*, „Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu” 2012, nr 262.
- Cichowicz E., Rutecka-Góra J., *Świadomość Polaków dotycząca dodatkowego oszczędzania na starość – próba oceny oraz identyfikacji niezbędnych działań*, „Problemy Polityki Społecznej. Studia i Dyskusje” 2017, nr 38 (3).
- Czapiński J., Góra M., *Świadomość emerytalna Polaków. Raport z badania ilościowego*, Warszawa 2016.
- Frasyniuk-Pietrzyk M., Walczak-Gańko M., *Świadomość potrzeby planowania emerytalnego*, „Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu” 2016, nr 437.
- Fundowicz J., Łapiński K., Wyżnikiewicz B., Wyżnikiewicz D., *Szara strefa 2019*, Warszawa 2019.
- Góra M., *System emerytalny*, Warszawa 2003.
- Jedynak T., *Pracownicze plany kapitałowe jako instrument mobilizacji dodatkowych oszczędności emerytalnych w Polsce*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie” 2019, nr 2 (980).
- Jedynak T., *Ryzyko starości a dodatkowy system emerytalny w Polsce*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie” 2017, nr 8 (956).
- Klimkiewicz A., *Czynniki wspierające powstawanie i rozwój świadomości emerytalnej jako instrumentu pobudzania indywidualnej zapobiegliwości o przyszłość emerytalną*, „Annales. Etyka w życiu gospodarczym” 2012, vol. 15, nr 1.
- Kondzielnik O., Majka K., *Ryzyko wykluczenia emerytalnego pokolenia Y*, „Rozprawy Ubezpieczeniowe. Konsument na rynku usług finansowych” 2019, nr 1 (31).
- Kowalczyk-Rólczyńska P., *Czynniki warunkujące posiadanie dobrowolnych oszczędności emerytalnych przez gospodarstwa domowe w Polsce*, „Wiadomości Ubezpieczeniowe” 2017, nr 2.
- Kubicki P., *Ubóstwo i wykluczenie społeczne osób starszych*, Warszawa 2010.
- Lusardi A., Mitchell O.S., *Baby Boomer Retirement Security: The Role of Planning, Financial Literacy, and Housing Wealth*, „Journal of Monetary Economics” 2007, No. 54.
- Lusardi A., Mitchell O.S., *Financial Literacy and Retirement Preparedness: Evidence and Implications for Financial Education*, „Business Economics” 2007, Vol. 42, No. 1.
- Lusardi A., Mitchell O.S., *Financial Literacy Around the World: an Overview*, „Journal Of Pension Economics & Finance” 2011, No. 10 (4).
- Marcinkiewicz E., *Uwarunkowania rozwoju dobrowolnych programów emerytalnych. Perspektywa makro- i mikroekonomiczna*, Łódź 2018.
- Messy F.A., Atkinson A., *Measuring Financial Literacy*, „OECD Working Papers on Finance, Insurance and Private Pensions” 2012, No. 15.
- Musiał M., Świecka B., *Analiza wiedzy i umiejętności finansowych młodego pokolenia*, „Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Oeconomica” 2016, nr 6 (326).
- *Narodowa Strategia Integracji Społecznej*, Warszawa 2004.

- *National Financial Capability Strategy. Raising Nationwide Financial Capabilities: A Review of Recommended Strategies*, 2016, https://www.financialeducatorscouncil.org/wp-content/uploads/2016/11/National_Financial_Capability_Strategy_Whitepaper.pdf (17.02.2020).
- Neukam K.A., Hershey D.A., *Financial inhibition, financial activation, and saving for retirement*, „Financial Services Review” 2003, 12(1).
- Olechnowicz A., *Podejmowanie decyzji o oszczędzaniu długookresowym – perspektywa ekonomiczna i behawioralna*, „Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu” 2018, nr 528.
- *Pensions at a Glance 2017: OECD and G20 Indicators*, Paris 2017.
- *Praca nierejestrowana w Polsce w 2017 r.*, Warszawa 2019.
- Rooij M.C.J. van, Lusardi A., Alessie R.J.M., *Financial literacy and retirement planning in the Netherlands*, „Journal of Economic Psychology” 2011, No. 32.
- Samsel A., *Planowanie jako element zarządzania budżetem gospodarstw domowych*, „Rozprawy Ubezpieczeniowe. Konsument na rynku usług finansowych” 2019, nr 31.
- *Struktura wysokości świadczeń wypłacanych przez ZUS po waloryzacji w marcu 2019 roku*, Warszawa 2019.
- Szczepański M., *Zarządzanie ryzykiem długowieczności w polskim systemie emerytalnym*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego” 2014, nr 802.
- Thaler R.H., Shefrin H.M., *An Economic Theory of Self-Control*, „Journal of Political Economy” 1981, No. 89 (2).
- *The 2018 Ageing Report. Economic and Budgetary Projections for the 28 EU Member States (2016–2070)*, Luxembourg 2018, https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/economy-finance/ip079_en.pdf (17.02.2020).
- Waliszewski K., *Doradztwo finansowe w Polsce*, Warszawa 2010.
- *Wiedza i postawy wobec ubezpieczeń społecznych. Raport z badań*, Warszawa 2016.
- Zielonka P., *Behawioralne aspekty inwestowania na rynku papierów wartościowych*, Warszawa 2008.

Financial knowledge vs. risk awareness associated with retirement decisions made by Poles in the light of own research results

The purpose of the article is to diagnose the level of knowledge presented by Poles in the area of retirement problems and to assess the risk awareness associated with their retirement decisions. The assertion that the higher the level of knowledge presented by Poles in the area of retirement problems the more aware they are of the risk associated with their retirement decisions constitutes the research hypothesis of the study. Achieving the identified purpose and verifying the defined hypothesis was correlated with the layout of the article and the applied research methods, including: critical analysis of the subject literature, statistical methods, descriptive methods and diagnostic survey method. The empirical data, essential to perform the analysis, originate from nationwide surveys carried out in September 2019 using the CAWI (Computer Assisted Web Interview) method within a representative sample of 818 Poles. The analysis and interpretation of the collected research material allowed for the confirmation of the adopted research hypothesis.

Key words: retirement decisions, retirement, retirement awareness, retirement planning, financial knowledge